

TURKIYADA ONA TILI KAFEDRASINING TUZILISHI VA YO'NALISHLARI

Fatma Açık

*filologiya fanlari doktori, professor,
Gazi universiteti Gazi Ta'lim fakulteti Turkcha va ijtimoiy bilimlar bo'limi
Ankara, Turkiya
E-mail: fatmaacik1@gazi.edu.tr*

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14995265>

***Annotatsiya.** Maqolada Turkiyada ona tili o'qituvchilarini tayyorlash tarixi, turk tili va adabiyoti yo'nalishi bo'yicha mutaxassislariga qo'yiladigan malaka talablari haqida so'z yuritiladi. Talabalarga o'qitiladigan majburiy va tanlov fanlari, bitiruvchilar egallashi kerak bo'lgan bilim va ko'nikmalar haqida ma'lumot beriladi.*

***Kalit so'zlar:** ona tili ta'limi, turkcha ta'lim, malaka talablari, o'quv dasturi, ta'lim kurslari.*

Kirish

Til, bir tomondan, muloqotning yagona vositasi bo'lmasa ham, eng muhim vosita rolini o'ynasa, ikkinchi tomondan, u ijtimoiylashuv va shaxsni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Til ijtimoiy darajada umumiy dunyoqarashni ta'minlovchi vakillik tizimidir. Bir tilda gapirish xuddi shu tilda gaplashadigan boshqa odamlar bilan bir xil haqiqatni tushunishni anglatadi. Bu o'ziga xoslikni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. "Bir tilda gaplashish" har jihatdan bir-birini tushunishni anglatadi. Buni ta'minlovchi til va uning belgilaridir. Bu ramzlar, shuningdek, ijtimoiy konsensus, tushunish va his-tuyg'ularning paydo bo'lishiga yordam beradi.

Ona tili tufayli biz mansub bo'lgan jamiyat va uning qadriyatlari idrok qilinadi. Bundan tashqari, ona tili doirasida fikr va hayotga qarashlar shakllanadi. Shu bois ham ona tilini puxta egallash fikrimizni shakllantirishda ham, o'zimiz mansub jamiyat bilan integratsiyalashuvimizda ham samaralidir. Ona tili insonning qaysi madaniyat va jamiyatga mansubligini ko'rsatadigan o'ziga xoslik kabidir. Chunki madaniyat, tarix, urf-odatlar va boshqalar nafaqat ona tili orqali yaratiladi, balki u orqali ham yetkaziladi.

O'ziga xoslik keyingi avlodlarga birinchi navbatda ona tili orqali o'tishi mumkin. Shunday ekan, o'zlikni yo'qotib qo'ymaslik uchun tilga ijobiy munosabatda bo'lish zarur. Madaniy o'ziga xoslikni yaratuvchi va olib boruvchi eng muhim vosita til bo'lib, til odamlarda mentalitetni yaratadi. Biz mavjudlikni anglay olamiz yoki uning ma'nosini hosil bo'lgan mentalitetda til orqali ochib beramiz. Tafakkur tilni boyitadi, til boyisa, tafakkur borliqqa ta'sir qilish kuchiga ega bo'ladi. Madaniyat

tafakkur mahsuli ekan, uning shakllanishi va rivojlanishi tilga bog'liq. Ushbu sabablar tufayli ona tili o'rgatish va o'rganish juda muhim vazifa hisoblanadi.

Turkcha ta'lim kafedrası

Turkcha ta'lim qaysi sohaga asoslangan yoki qaysi sohalarga asoslanishi kerak? Chomskiy (2007:375) "til bilish" tushunchasiga quyidagi savollar bilan murojaat qiladi:

1. Biror kishi til bilsa, u kishi aniq nimani biladi?
2. Inson bu bilimlarni qanday oladi?
3. Ushbu ma'lumotlardan qanday foydalaniladi?

Bu savollarga javob berish ham ilmiy tadqiqot, ham turk tilini o'qitish jarayonini tilning tabiati, til o'zlashtirish, grammatika, psixologiya va sotsiologiya kabi sohalar bilan bog'laydi.

Turk tilini bilish o'sha tilda muloqot qilish, o'sha tilning tovushlari va boshqa birliklarini eshitgandek talaffuz qilish, o'sha tildagi tovushlarni qo'llanilgan alifboda yozish, o'sha tilda yozma yoki og'zaki gaplar tuzish, shu tilda aytilgan/yozilgan gaplarni tushunish, imtihonlarda ma'lum ball olish va hokazolar deganimi? Turk tilini o'rganish va o'rgatish jarayonini rejalashtirgan hamda amalga oshirganlar ikkita variantga duch kelishadi:

1. Tilni biluvchi mavzuni "ma'lum obyekt" sifatida qabul qilish kerakmi?
2. Yoki buni tabiiy ravishda orttirilgan va hech qanday harakatsiz taqlid qilish mumkin bo'lgan xatti-harakatlar deb hisoblash kerakmi?

Bilish, anglash jarayoni biladigan subyekt sifatida unga ma'lum bo'lgan narsalarni obyektivlashtirishdan boshlanadi. Shunday ekan, ona tilini ham, ikkinchi tilni ham o'rganishda avvalo tilning mohiyatini ochib, uni o'rganiladigan obyekt sifatida idrok etish zarur. Ushbu jarayonda ko'plab savollarga javob berish muhimdir. Falsafa, ilohiyot va tilshunoslik kabi ilmiy sohalarning tadqiqot mavzularidan bo'lgan savollar ham til o'rganish jarayonlarining nazariy asosini tashkil qilishi kerak.

Boshlang'ich va o'rta maktabda bolalarning to'rtta asosiy til ko'nikmasi rejali va bosqichma-bosqich shakllantirilgan holda, o'rta ta'limdagi Turk tili va adabiyoti kurslarida ular matnlar orqali rivojlantiriladi. Bunda o'quvchilarning tushunish va ifodalash ko'nikmalari yaxshilanadi. Shuningdek, turk tili va adabiyoti darslari bilan o'quvchilarda kitob o'qish ko'nikmasi hosil qilinadi; ularning tasavvuri boyib boradi; milliy madaniyatdan tashqari umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda madaniyatni ham tanish ta'minlanadi. Shunday qilib, ularning ko'p qirrali shaxsiyati shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, "ona tilini o'rganish juda muhim va hayotiy ahamiyatga ega" (Cemiloğlu, 2004: 27).

Turkiyada turk tili va adabiyoti ta'limi Respublika davridan to hozirgi kungacha katta yo'lni bosib o'tdi. 1992-yilda Turkiyada Gazi universitetida "Turkcha" kafedra ochilgan. 1997-yilda Turkiyadagi boshqa universitetlarda ham "Turkcha" kafedralari joriy etildi. Turkcha ta'lim bo'limining ochilishi faqat boshlang'ich va o'rta maktablar bilan cheklangan emas, balki o'rta ta'limda Turk tili va adabiyoti ta'limi uchun ham foydali bo'ldi. 2000-yillardan keyin universitetlar sonining ortishi bilan parallel ravishda Turkcha ta'limiga oid kitoblar, dissertatsiyalar, maqolalar kabi tadqiqotlar soni ko'paymoqda.

Bizning Turkcha kafedraning asosiy maqsadi Milliy ta'lim vazirligiga kerak bo'lgan turk tili o'qituvchilarini tayyorlashdan iborat. Bundan tashqari, chet elliklar, xorijdagi turk bolalari va turk fuqarolariga Turkiya turkchasini o'rgatadigan o'qituvchilarni tayyorlash maqsad qilingan.

Turk ta'limi bo'limi birinchi bor Gazi universiteti Gazi Ta'lim fakulteti Turk tili va adabiyoti ta'limi bo'limida 1992–1993-yillarda Milliy ta'lim vazirligining qarori bilan tashkil etilgan. Hozirgi kunda 5 tasi vaqf bo'lgan 74 ta universitetning 76 ta fakultetida o'qish davom etmoqda. Undan oldin Turk tili va adabiyoti bo'limida ta'lim olgan talabalarning bir qismi adabiyot, bir qismi Turkcha o'qituvchisi bo'lib ishlagan edilar.

Kafedraning maqsadi talabalardan ilmiy dunyoqarashga ega, intellektual, qiziquvchan va turk tilini mukammal biladigan malakali, samarali o'qituvchilarni tayyorlashdan iborat. Turk tilini o'qitish dasturini tamomlagan talabalar Milliy ta'lim vazirligiga qarashli davlat va xususiy o'rta ta'lim maktablarida dars berishlari, shuningdek, ommaviy axborot vositalarida, xorijdagi ta'lim va madaniyat muassasalarida, arxiv va muzeylarda, turkologiya markazlarida akademik lavozimlarda ishlashlari mumkin bo'ladi.

Turk ta'lim bo'limi o'zining to'rt yillik o'quv dasturini zamonaviy yondashuvlarni soha ta'limi va o'qituvchilar tayyorlashda chuqur ildiz otgan tajribasi bilan birlashtirib davom ettirmoqda. Dasturga o'qituvchilik kasbi va umumiy madaniyatga oid majburiy darslardan tashqari, talabalar o'z qiziqishlariga ko'ra tanlashlari mumkin bo'lgan fakultativ darslar ham kiritilgan.

Kafedra kurslari ikkiga bo'linadi: majburiy va tanlov. Bundan tashqari, kurslar "Umumiy bilimlar", "Soha" va "Ta'lim" yo'nalishlarida olib boriladi.

Umumiy bilim kurslariga quyidagilar kiradi: Tanqidiy o'qish, Bolalar adabiyoti, Til ta'limida onlayn amaliyotlar, Ijodiy yozish, Turkiya turkchasini turkiylarga o'rgatish va h.k.

Soha kurslariga quyidagilar kiradi: O'qib tushunishga o'rgatish, Tinglab tushunishga o'rgatish, Yozishga o'rgatish, Nutq o'stirish, So'z/ lug'at o'rgatish, Mumtoz adabiyot, Yangi turk adabiyoti, Xalq adabiyoti, Tilshunoslik, Usmonli turk tili, Turk tilini chet tili sifatida o'rgatish kabi.

Ta'lim kurslari: Ta'lim texnologiyalari, Ta'limga kirish, Ta'lim psixologiyasi, O'lchash va baholash, O'qitish usullari va tamoyillari kabi.

Malaka shartlari va qoidalari

I. Tilning ta'rifi, uning vazifalari, grammatika va tilshunoslikning asosiy tushunchalari, jahon tillarining sifatleri, turk tilining bu tillar orasidagi o'rni, turk tilining tarixiy davrlari, tovush va tovush hodisalari, qo'shimchalar, so'z yasaliş yo'llari, so'z guruhlari, gap turlari haqida yetarlicha akademik bilimga ega bo'lish.

Adabiy bilim va nazariyalar, go'kturk va uyg'ur adabiyoti, devon adabiyoti (mumtoz adabiyot), xalq adabiyoti, yangi turk adabiyoti, jahon adabiyoti haqida yetarli akademik bilimga ega bo'lish.

Boshlang'ich ta'limda turk tili va adabiyoti, o'qish, tinglash, nutq va yozish ta'limiga oid bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.

II. Talabalar saviyasiga mos ravishda o'qitish va qo'llash bo'yicha kerakli ta'lim uslublari va usullari bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.

Sinfni boshqarish, o'lchash va baholash, o'quv psixologiyasi, texnologiya va materiallardan foydalanish, o'qitish tamoyillari va usullari, o'qituvchilik kasbi talab qiladigan ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi qonunlar va me'yoriy hujjatlar bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish.

Turk tilini estetik jihatdan to'g'ri, chiroyli va ta'sirli so'zlash qoidalariga rioya qilgan holda, yaxshi muloqot va tushunish imkonini beradigan tarzda qo'llash.

Turkiya turkchasini fonologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va leksikografiya kabi grammatika va lingvistik usullar bilan tushunish, sharhlash va tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'lish, bu sohadagi bilimlarini tadqiqot va rivojlantirish uchun qo'llash.

Chet eldagi turk bolalariga, bolqonlardagi turk bolalariga, xorijliklarga va turk fuqarolariga turkcha o'qitish uslub va usullarini bilish va qo'llash.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantiruvchi usul va usullarni bilish.

Turk tilining manbalari va taraqqiyoti, turk tilining tovush xususiyatlarini bilish. Turk tilidagi so'z tarkibi va qo'shimchalarni tushunish.

Tilshunoslik va uning asosiy tushunchalarini bilish, tilshunoslikka rahbarlik qiluvchi kishilarni bilish. Umumjahon grammatikasining asosiy qoidalarini tushunish.

Barcha ma'lumotlarni avvalgidek emas, balki so'rash va so'rov berish orqali qabul qilish.

Turkcha ta'lim va o'qitish sohasida malakali kadrlar tayyorlash uchun dunyoda sodir bo'layotgan o'zgarishlarni kuzatib borish, yangi usul va uslublarni mamlakatga olib kirishga harakat qilish. (<https://gef-turkceegitimi.gazi.edu.tr/>)

Dasturni o'rganish natijalari

Ushbu dasturni muvaffaqiyatli tugatgan talaba quyidagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi:

1. Til malakalari va xususiyatlari haqida nazariy va kontseptual ma'lumotlarga ega bo'ladi.

2. Turk tilining tarixiy rivojlanishi, uning tuzilishi, qoidalari, til xususiyatlari va qo'llanilgan alifbolar haqida tushunchaga ega bo'ladi.

3. Adabiyot fanidan turkiy adabiyotning tarixiy taraqqiyoti, davrlari va sohalari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'ladi.

4. Turk tili o'qitiladigan turli maqsadli guruhlar bilan tanishadi va ularning rivojlanish va ta'lim xususiyatlari, o'rganish ehtiyojlari va mavjud farqlari haqida ma'lumotga ega bo'ladi.

5. Turli maqsadli auditoriyaga turk tilini o'rgatishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan yondashuvlar, strategiyalar, uslublar va usullarni biladi.

6. Turli maqsadli auditoriyalarga turk tilini o'rgatishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan o'lchash va baholash yondashuvlari, usul va uslublar hamda o'lchov vositalari haqida bilimga ega bo'lish.

7. Turli maqsadli auditoriyalarga turk tilini o'rgatishda qo'llanilishi kerak bo'lgan materiallarning xususiyatlarini bilib, maqsadga muvofiq materiallarni loyihalashtiradi.

8. Sinfni boshqarish, dastur ishlab chiqish, rejalashtirish va sinf amaliyotiga rahbarlik qiluvchi baholash sohasidagi asosiy tamoyillar va yondashuvlarni va Turkiya ta'lim tizimining xususiyatlarini biladi.

9. O'z sohasi va kasbiy bilimlaridan foydalangan holda turli maqsadli auditoriyalar uchun turk tilini o'qitish faoliyatini rejalashtiradi, amalga oshiradi va baholaydi.

10. Turk ta'limi sohasidagi axborot manbalarini biladi va joriy ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun axborotga kirish yo'llaridan faol foydalanadi.

11. Turk milliy ta'limining umumiy maqsadi va asosiy tamoyillari hamda o'quv dasturining maqsad va yutuqlarini biladi va uni qo'llash malakasiga ega bo'ladi.

12. Turk tilidagi ta'lim faoliyati samaradorligini oshirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanadi.

13. Kasbiy rivojlanish va uzluksiz ta'limni qadrlaydi va turk ta'limi sohasida o'zini takomillashtirishga intiladi.

14. Til o'rgatish sohasidagi ishlanmalarni kuzatib boradi, mahsulotlar ishlab chiqaradi va kamida bitta chet tilidan foydalangan holda hamkasblari bilan muloqot qiladi.

15. Vujudga kelgan muammolarni hal qilish uchun ilmiy usullar va jarayonlardan foydalanadi, individual va guruh tadqiqotlarini olib boradi, fanlararo tadqiqotlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi.

16. Ta'lim bilan bog'liq muammolarni hal qilish va muvaffaqiyatni oshirish uchun oilalar, manfaatdor tashkilotlar va muassasalar bilan hamkorlik qiladi; tegishli tomonlarni xabardor qiladi va takliflar beradi.

17. Ijtimoiy mas'uliyatni anglagan holda, o'zi yashayotgan ijtimoiy muhitning rivojlanishiga ko'maklashish va uning muammolarini hal etish maqsadida kasbiy, ijtimoiy va madaniy loyihalar va tadbirlarni tashkil etadi hamda tashkil etilgan tadbirlarda ishtirok etadi.

18. Butun faoliyatida davlatning asoschi falsafasi va konstitutsiyasiga amal qiladi; adolatga, umuminsoniy, ijtimoiy, madaniy va kasbiy qadriyatlarga amal qiladi va huquqiy me'yorlarga muvofiq harakat qiladi. (<https://gef-turkceegitimi.gazi.edu.tr/>)

Xulosa

Ta'lim soha tushunchalarini o'zlashtirishdan boshlanadi. Ilmiy bilimlarni yaratish faqat kontseptualizatsiya orqali amalga oshiriladi. Bilimni o'rganish/o'rgatish tushunchalarni to'liq idrok etishni talab qiladi. Shunga qaramay, Turkiyada tadqiqotlarda Turk tilini o'qitish jarayonlarida til bilan bog'liq tushunchalarni o'rganish/o'rgatish mavzusi ko'pincha e'tibordan chetda qoladi (Yag'mur, 2010: 195). Masalan, "fe'l qo'shimchalari" tushunchasini to'liq o'zlashtirmagan o'quvchidan fe'l tuzilmalarini turkcha tushunishini kutmaslik kerak. Chunki shakl va funksiya o'rtasidagi munosabatni o'rnatish ko'p jihatdan atamani tushunishga bog'liq. Til tuzilishiga oid tadqiqotlar insonning aqliy qobiliyati va psixik jarayonlari haqida chuqur ma'lumot berishi aniq (Chomsky, 2007:368). Shu sababli til o'rgatish jarayonlarini yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini ta'minlaydigan tarzda rejalashtirish zarur.

Turk o'qituvchilari va bu o'qituvchilarni tayyorlaydigan professor-o'qituvchilar turkcha ta'lim bilan bir qatorda turk tilini ham bilishlari kerak. Turkcha ta'lim faqat

o'qish-yozish, gapirish-tinglash ta'limidan iborat emas. Bu fikrlash va estetika tarbiyasi sifatida ham qabul qilinishi kerak.

O'qituvchi tarbiyasida kasbiy bilim katta ahamiyatga ega. Ammo shuni unutmaslik kerakki, hech bir o'qitish usuli va texnologiyasi noma'lum narsani o'rgata olmaydi, soha bilimlariga ko'proq ahamiyat berish, tushunchalarni konstruktivistik yondashuv bilan belgilash, qo'llash ta'riflarga asoslanishi kerak.

Agar turkcha ta'lim ilmiy asosga ega bo'lishi kerak bo'lsa, tilning tabiatini shubha ostiga qo'yuvchi falsafiy yondashuvlar va tilni fan obyektini sifatida qabul qiluvchi tilshunoslik nazariyalari o'quv dasturiga kiritilishi kerak.

Turk ta'limi sohasi to'g'ri ontologik asoslarga tayanishi, o'ziga xos uslublarni yaratishi, ta'lim fanidan farqli akademik sohaga aylanishi kerak.

Shuni unutmaslik kerakki, ona tili ta'limi tafakkur tarbiyasidir. Yozma va/yoki og'zaki ifoda jarayonlarini tanlash va birikmasi (sintezi), tushunish jarayonlari ham tahlilni talab qilishini inobatga olib, tilshunoslik nazariyalari asosida gapirish-yozish va tinglash-o'qish faoliyatlarini yaratish va amalga oshirish kerak.

Manbalar:

1. Cemiloğlu, Mustafa (2003). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi (1. Baskı), İstanbul: Alfa Yayınları.
2. Chomsky, Noam (2007) Demokrasi ve Eğitim (çev. Ender Abadoğlu), BGTS Yayınları, İstanbul.
3. Yağmur, Kutlay (2010) "Türkçe Ders Kitaplarının Üst Düzey Bilişsel Becerileri Geliştirme Yeterliliği", Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri (Ed. Hakan Ülper), Pegem Akademi.
4. <https://gef-turkceegitimi.gazi.edu.tr/>